

פרשת נח: האם צריך יין כאשר מברכים ברכת המזון

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה, שלאחר שנח יצא מהתיבה הוא נטע כרם והשתכר. לאחר מכן מגלה אותו חם בנו כאשר ערוותו מגולה (ועל פי דברי הגמרא גם מסרס אותו), ומספר לאחיו שם ויפת שהולכים לכסות אותו. כאשר נוח מתעורר מיינו, הוא יודע את אשר עשה לו בנו הקטן, ומקלל את בנו של חם - כנען, שיהיה עבד כל הימים. נחלקו הפרשנים מי היה החוטא:

א. גישה ראשונה המופיעה **באבן עזרא** (ט, כד) ו**באברבנאל** (שם) סוברת, שכנען היה החוטא העיקרי ולא חם, והראייה, שנוח קילל את כנען שיהיה עבד. הם מסבירים, שאמנם חם גילה את נח ערום באוהל ולא כיסה אותו, דבר שמהווה חטא, אבל למעשה מי שביצע מעשה ההפשטה או שפרסם את הדברים היה כנען, וזה היה חמור יותר, ובלשון האברבנאל:

"השאלה השנייה, אם היה שחם חטא בכבוד אביו כמו שהעיד הכתוב, למה זה נתקלל כנען בנו הקטן והיה ראוי שיקולל חם החוטא. ואפשר שכנען הוא אשר גילה את נח, ושניהם ראו אותו מגולה בתוך אהלו. והנה היה מחטאת חם שלא חשש לכבוד אביו ולא כסוהו, והיה מחטאת כנען שהוא גלהו וילך ויגד בחוץ כמצחק בעיני אחיו."

ב. גישה שנייה המופיעה בגמרא בסנהדרין (ע"א) **ברמב"ן** (ט, יח) סוברת, שאכן חם היה החוטא ולא כנען וכפי שעולה מפשט הפסוקים. מדוע אם כן כנען קולל? הרמב"ן מסביר, שכנען היה בנו היחיד של חם, ונוח סבר, שאם יקלל את חם בעבדות יכול להיות שלא ייוולדו לו עוד ילדים והקללה תהיה מיותרת, לכן קילל את כנען כדי לפגוע באביו (ועיין בגמרא שם לתירוץ נוסף).

בעקבות הקריאה על שתיית היין של נוח בפרשה, נעסוק השבוע בשתי סוגיות הקשורות לעניין יין. סוגיה ראשונה, האם כאשר מזמנים בשבת או ביום חול צריך לזמן על כוס של יין. סוגיה שנייה בדיני יין פגום, כאשר מקדשים ושותים מהיין פעם אחת, האם מותר לשאר הנוכחים בשולחן לשתות ממנו שוב.

זימון על הכוס

האם יש חובה לזמן על כוס של יין? הסברא לכך שישנה חובה לזמן על היין מופיעה בגמרא בברכות (לה ע"א) המביאה את דבריו של רבי יונתן, שאין אומרים שירה לקב"ה אלא על היין. כך גם בברכת המזון, כיוון שהיא שבח והודאה לקב"ה על האוכל, יש מקום לומר שהברכה תחייב כוס יין (וכפי ששותים יין בברית מילה). למעשה נראה שיש בכך סתירה בגמרא:

מצד אחד מהמשנה במסכת פסחים (צט ע"ב) הכותבת, שאם ויש לאדם כוס אחת של יין עליו לשמור אותה לאחר ברכת המזון, לומדת הגמרא (קה ע"ב), שיש חובה לברך את ברכת המזון על כוס יין. **מצד שני** הגמרא (ק"ז ע"ב) כותבת בשם רבא, שהסיבה שאת כוס היין השלישית ששותים לביל סדר מצמידים לברכת המזון, אינה בגלל שחובה לזמן על היין, אלא כיוון שבכל מקרה חובה לשתות יין עדיף להסמיך אותה לברכת המזון, ולקיים מצווה נוספת.

מחלוקת הראשונים

נחלקו הראשונים כיצד יש ליישב את הסתירה ולפסוק להלכה:

א. **הרשב"ם** (פסחים קה ע"ב ד"ה ש"מ), **התוספות** (שם ד"ה שמע) ו**הרא"ש** (ברכות ח, ב) נקטו, שיש לברך ברכת המזון על הכוס. הם נחלקו אמנם האם אפילו כאשר אדם יחיד מברך ברכת המזון עליו לברך על כוס של יין (רשב"ם, רא"ש) או רק כאשר מזמנים בשלושה (תוספות וכן דעת הזוהר), אך כולם מודים שלמעשה צריך לברך על הכוס.

נראה שלא חששו לדברי רבא שסבר שאין חובה לזמן על הכוס, כיוון שמעבר לכך כפי שראינו יש גמרא במסכת פסחים הכותבת שיש לזמן, כך עולה גם מהגמרא במסכת ברכות (נב ע"א) המביאה מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל בדיני טומאה וטהרה, וברור ממהלך הסוגיה שלבית הלל (ואולי אף לבית שמאי) חובה לזמן על הכוס. ובלשון התוספות שסיכמו את השיטות:

"קצת משמע דאפילו ביחיד טעונה כוס 'דהנכנס לביתו' משמע אפילו כשהוא יחידי, וכן משמע לקמן (דף ק"ז:) דתנן שלישי אומר עליו ברכת המזון. והעולם אין נוהגין לברך ברכת המזון על הכוס אלא בג' אנשים, ורבינו שלמה בן רבינו מאיר (=הרשב"ם) אומר להטעין כוס אפילו ביחיד וכן מוכח במדרש שוחר טוב."

ב. **הרי"ף** (פסחים כו ע"א בדה"ר), **הרמב"ם** (ברכות ז, טו) ו**הרשב"א** (ברכות נב ד"ה ולעניין) חלקו וסברו, שאין חובה לברך על הכוס וכדברי רבא. כיצד הם יתרוצו את דברי הגמרא לעיל הכותבת 'שמע מינה ברכת המזון טעונה כוס' ממנה משמע שיש חובה לזמן על הכוס? ישנן שתי אפשרויות, אותן העלה הרשב"א (א, שמב):

אפשרות ראשונה יש מחלוקת בין האמוראים, ולהלכה נוקטים כסוברים שאין חובה. הקושי בפירוש זה, שכאמור בית הלל סוברים שחובה לזמן על הכוס, ולא מסתבר לדחות את שיטתם. משום כך הציע **אפשרות שנייה** בשם הרמב"ן, שכאשר הגמרא כותבת שברכת המזון טעונה כוס, כוונתה רק למצווה למן המובחר ולא לחובה.

להלכה

להלכה הביא השולחן ערוך (רפב, א) את כל שלושת האפשרויות, כלומר: א. יש אומרים שברכת המזון טעונה כוס, אפילו כאשר אדם יחיד מברך ברכת המזון (רשב"ם, טור). ב. יש אומרים שרק כאשר שלושה אנשים אוכלים ומזמנים יש חובה לזמן על הכוס (ר"י, זוהר). ג. יש אומרים שברכת המזון כלל לא טעונה כוס בין ביחיד ובין ברבים (רי"ף, רמב"ם), אלא שבכל זאת יש מצווה בכך.

כאשר השולחן ערוך מביא מספר דעות כיש אומרים (יש אומרים כך, ויש אומרים כך), מקובל לפסוק כדעת היש אומרים האחרון, ובמקרה שלנו שאין חובה לזמן על היין, אלא מצווה מן המובחר, וכך פסקו **המשנה ברורה** (שם, ד) ו**הילקוט יוסף** (קפב, א). לעומתם דעת **הרש"ל והב"ח** (שער הציון ס"ק ג), שאפילו ביחיד חובה לברך על הכוס, אך מנהג העולם לא כך (ועיין בן איש חי שלח לך, טז).

יין פגום

נקודה נוספת מצויה בהקשר של שתיית יין בקידוש, הבדלה וזימון, היא דין פגימתו של היין. הגמרא במסכת ברכות (נב ע"א) ופסחים (קה ע"ב) כותבת, שאם ואדם שתה והשאיר יין בכוס - היין נפגם, דהיינו הוא לא ראוי יותר לברכה - וכמו בהמה שיש בה מום (לבוש). נחלקו הראשונים לאיזה צורך אותו יין לא ראוי:

א. **התוספות** (ד"ה טעמו) הביאו בשם **הרשב"ם**, שאין הכוונה שלא צריך לברך על היין בורא פרי הגפן כאשר שותים ממנו, שהרי אחרי הכל עדיין מדובר ביין. כוונת הגמרא שהיין נפגם וירד ממעלתו לעניין כוס של ברכה, ואי אפשר לקדש עליו וכדומה, וכך פסק גם **המהר"ם חלואה** (פסחים שם ד"ה וש"מ).

כמו כן, כיוון שמעיקר הדין ניתן לברך על יין זה בורא פרי הגפן, הוסיף **הרשב"ם** שבמקרה בו אין יין אחר מלבד היין הפגום, ניתן לקדש עליו, והדין שלא לברך על היין פגום נאמר רק לכתחילה. גם התוספות, על אף שהקשו על דבריו, הסכימו שלמעשה בשעת הדחק ניתן לעשות כמותו. ובלשונם:

"פירש רשב"ם דווקא לקדוש ולהבדלה צריך שלא יהא פגום, אבל לשתות צריך לברך עליו אף על פי שהוא פגום דאסור ליהנות מן העולם הזה בלא ברכה. וקידוש והבדלה נמי לא אמרן, אלא במקום דאפשר, אבל אם אי אפשר מברך אפילו על פגום."

ב. **המאירי** (פסחים קה ע"ב ד"ה הששי) חלק על התוספות וסבר, שעל אותו יין לא מברכים בורא פרי הגפן אלא שהכל נהיה בדברו (ובודאי שאי אפשר לקדש עליו). הסברא לכך היא, שכפי שכותבת הגמרא בברכות (לה ע"ב) היין קיבל ברכה מיוחדת בזכות היותו משקה מובחר, אך אם שתו והשאירו ממנו הוא כבר לא כל כך חשוב, וממילא ברכתו הושוותה לברכת שאר המשקים.

קידוש של בעל הבית

להלכה נפסק כדעת התוספות (שו"ע קפב, ז), שהדין של יין פגום נאמר אך ורק לעניין קידוש ולא לעניין ברכת הגפן. לכאורה בעקבות כך מתעוררת בעיה, שהרי כאשר בעל הבית מקדש בשבת בערב הוא שותה ראשון מיין הקידוש, וכאשר כל שאר בני הבית שותים אחריו נמצא שהם שותים מיין פגום שהשאיר בעל הבית!

א. **הט"ז** (שם, ד) כתב, שאכן במקרה זה בני הבית שותים מיין פגום, ולכן עדיף במקום האפשר שיהיה לכל אחד מהמסובים יין אישי שממנו יוכל לשתות לאחר הקידוש. אפשרות נוספת שהעלה הט"ז כדי לפתור את הבעיה, היא 'לתקן' את היין (להלן נראה כיצד אפשר לתקנו), וכך כל המסובים שותים מיין ראוי. ובלשונם:

"וקשה, דאם אין כוס אלא למברך הא על כרחך ישתו האחרים מכוס פגום, כיוון שכבר טעם המברך ממנו. ויש לומר דכל היכא דאפשר לתקוני מתקנינן (= כשאפשר לתקן את היין מתקנים) וכל היכא דלא אפשר די בכך שהמברך שותה מכוס שאינו פגום על כן יותר טוב שכל אחד יהיה לו כוס מיוחד אם אפשר."

ב. **המשנה ברורה** (שם, כד) חלק על הט"ז וסבר, שכיוון שכל בני הבית יוצאים ידי חובה באותו כוס של קידוש, הם נחשבים יחידה אחת - ולכן היין לא נפגם בשתייתו של בעל הבית. כמו כן יש להוסיף, שגם הט"ז כתב שהעיקר שהמברך יקדש על יין מתוקן, ולכל שאר בני הבית ששתייתם היא רק מצווה מן המובחר אין חובה כל כך שישתו יין מתוקן.

תיקון היין

במקרה בו אדם בכל זאת רוצה לחשוש לשיטת הט"ז ושבני הבית ישתו יין מתוקן, כיצד הוא יכול לתקן את היין הפגום? דין זה מצוי מאוד גם במקרה שהמקדש לא סיים לשתות את כל היין שבכוס, ורוצים להשתמש ביין שבכוס לקידוש נוסף. בירושלמי מובא שניתן לתקן את היין, אך נחלקו הראשונים בטעם הדבר, מחלוקת שמשפיעה על אופן התיקון:

א. **המהר"ם מרוטנבורג** (ס' תעו) כתב, שאפשר להחזיר את היין הפגום שבכוס לבקבוק, ובכך לתקנו מדין 'קמא קמא בטיל', כלומר, כל טיפה פגומה שנופלת לתוך היין המתוקן, בטילה בו, ונהיית מתוקנת כמותו. לפי שיטתו צריך לשים לב, שיש יותר יין בבקבוק מאשר בכוס, אחרת היין ששופכים לא יכול להתבטל.

ב. **הרא"ש** (פסחים י', יד), **התוספות** (ברכות נב ע"א ד"ה טעמו) ורוב הראשונים חלקו על המהר"ם וסברו, שכדי לתקן את היין יש להוסיף מעט ממנו מהבקבוק לכוס, ובכך לתקן את הפגום (אפשר להוסיף גם מים מתוקנים). הסיבה שהם לא הסכימו עם המהר"ם היא שאסור לבטל איסורים בכוונה, וכאשר שופכים את היין הפגום לבקבוק ומתקנים אותו - מתקנים איסור בכוונה, ובלשון הרא"ש:

"ובירושלמי משמע דכוס פגום מרבה עליו כל שהוא ומכשירו, ואפילו במים יכול לתקנו. דגרסינן התם רבי יונה טעם כסא ומתקנא ליה. פירוש, היה שותה מכוס של קידוש או מכוס של ברכת המזון ונותן בו מעט מים ומניחו למחר."

כיצד המהר"ם יתרץ את קושייתו? **הפרישה** תירץ, שהוא לא סבר שיש בכך ביטול איסור, מכיוון שהיין הפגום אינו נחשב כאיסור ממש שאסור לבטלו, אלא כיין שחסר בו מעלה מסויימת. כמו כן לפי שיטתו, הצעת הרא"ש והתוספות להוסיף יין לכוס לא מועילה, כיוון שכשם שהיין הפגום נהיה מתוקן כאשר שופכים אותו לבקבוק, כך יין מתוקן מהבקבוק שיישפכו אותו לכוס, נהיה פגום.

להלכה

להלכה **השולחן ערוך** הביא את שתי הדעות, כאשר הדעה המועדפת היא דעתם של רוב הראשונים, שאפשר לתקן את היין כאשר שופכים מעט מהבקבוק לתוך הכוס. אך אם אדם שפך את היין שבכוס חזרה לתוך הבקבוק - היין בכל זאת כשר וכדעת המהר"ם. הרוצה לצאת ידי חובת כל הדעות, יכול לשפוך מעט מהיין לתוך הכוס, ואז לשפוך חזרה מהכוס לתוך הבקבוק.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו¹...

¹ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com